

Μάρκος Ν. Δραγούμης

**Ελληνισμός και φιλελευθερισμός:
είναι οι έννοιες ασύμβατες;**

ΜΑΡΚΟΣ Ν. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ: ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΑΣΥΜΒΑΤΕΣ;

Επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος

Η-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ
ΑΘΗΝΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2020

Αναδημοσίευση: Μάρκος Ν. Δραγούμης, «Ελληνισμός και φιλελευθερισμός: είναι οι έννοιες ασύμβατες;», στου ίδιου, *Πορεία προς τον φιλελευθερισμό*, δεύτερη έκδοση βελτιωμένη, Κέντρο Φιλελεύθερων Μελετών – Μάρκος Δραγούμης (ΚΕΦίΜ) και Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 572-579 (1η έκδ.: Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1992, 3η έκδ.: Κέντρο Φιλελεύθερων Μελετών – Μάρκος Δραγούμης (ΚΕΦίΜ) και εφημ. *Φιλελεύθερος*, Αθήνα 2019)

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Δραγούμης Μάρκος Ν., *Ελληνισμός και φιλελευθερισμός: είναι οι έννοιες ασύμβατες;*, Η-Εκδόσεις Πολιτειακό, Αθήνα 2020 (Ανακτήθηκε από το <http://www.politeiako.gr/> στις xx.xx.xxxx)

Για τον συγγραφέα

Ο Μάρκος Ν. Δραγούμης (1926-2011), απόγονος της γνωστής οικογένειας των Δραγούμηδων, ήταν αρθρογράφος, συγγραφέας και πολιτικός. Ενόσω σπούδαζε ιατρική, εντάχθηκε στο αριστερό φοιτητικό κίνημα και για έναν χρόνο εκτοπίστηκε στον Άη Στράτη. Το 1958, εκλέχθηκε βουλευτής της ΕΔΑ. Ωστόσο, παραιτήθηκε αμέσως υπέρ του Σταμάτη Μερκούρη προκειμένου να παύσουν οι εναντίον του διώξεις. Το 1970, μετά την αιματηρή καταστολή της εξέγερσης εναντίον του πολωνικού κομμουνιστικού καθεστώτος, αποκηρύσσει την Αριστερά, πεπεισμένος ότι ο υπαρκτός σοσιαλισμός είναι ανεπίδεκτος εξανθρωπισμού. Αρθρογραφούσε τακτικά στις εφημερίδες *Αυγή* και *Δημοκρατική Αλλαγή* και στο περιοδικό *Οικονομικός Ταχυδρόμος*. Η *Πορεία προς τον φιλελευθερισμό* αποτελεί το σπουδαιότερο συγγραφικό του έργο, το οποίο, κατ' απαίτησή του, κυκλοφορεί ελεύθερο πνευματικών δικαιωμάτων. Το αρχείο του φυλάσσεται στη «Στέγη Μάρκου Δραγούμη», Μαιζώνος 38, Αθήνα. Στον ίδιο χώρο φιλοξενείται το Κέντρο Φιλελεύθερων Μελετών – Μάρκος Δραγούμης (ΚΕΦίΜ) το οποίο φέρει τιμητικά το όνομά του.

Ελληνισμός και φιλελευθερισμός: είναι οι έννοιες ασύμβατες;

Μάρκος Ν. Δραγούμης

ΤΑ ΕΘΝΟΦΥΛΕΤΙΚΑ «ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ» γενικώς έχουν κάπως διαβληθεί από τότε που τα χρησιμοποίησε ο Χίτλερ για να υποστηρίξει την «ιδεολογία» του. Στην Ελλάδα, όπου κλασαυχενιζόμεθα ότι δεν είμαστε «ρατσιστές», αντιδρούμε συχνά με περίεργο –και λίαν αντιφατικό– τρόπο όταν μας αμφισβητούν την φυλετική μας υπεροχή έναντι όλων των άλλων, αλλά περιέργως και όταν μας εξομοιώνουν με άλλους προηγμένους ευρωπαϊκούς λαούς, που έχουν παγιώσει το πρωτείο του ατόμου στις κοινωνίες τους. Έτσι, οι εξ ορισμού «εκλεκτοί», καθό απόγονοι επιφανών προγόνων, σημερινοί Έλληνες νοούνται ταυτοχρόνως ως απροσάρμοστοι, ως έχοντες ανάγκη συνεχούς κρατικής προστασίας (ή «βούρδουλα» κατά άλλη παραλλαγή του εθνοφυλετικού συνδρόμου), ενώ ο φιλελευθερισμός καταγγέλλεται ως «εισαγόμενη μόδα» οθνεία, απορριπτέα και ίσως-ίσως ανθελληνική αν το καλοξετάσει κανείς το πράγμα. Πρόκειται για το «επιχείρημα της ανωριμότητας» που χρησιμοποιούσαν άλλοτε οι αποικιοκράτες για να διατηρούν «υπό εποπτείαν» τους αποικιακούς λαούς. Αυτοί που παίζουν συνήθως στο ταμπλώ της σχετικότητας των πολιτισμών και αρνούνται την οικουμενικότητα του πρωτείου του ατόμου –του οιοδήποτε ατόμου– δεν το κάνουν συνήθως για καλό: είτε την καταπίεση προσπαθούν να δικαιολογήσουν είτε την καθυστέρηση, συνήθως δε αμφότερες.

Προκειμένου περί Ελλήνων, το επιχείρημα της ανωριμότητας είναι καταγέλαστο, ιδίως όταν το προβάλλουν ένοιο Έλληνες που δεν εξηγούν ποτέ γιατί είναι οι ίδιοι «ωριμότεροι» των συμπατριωτών τους. Στην πολιτισμική κληρονομιά των Νεοελλήνων καίρια θέση έχει ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ο οποίος –σε αντίθεση με τη Ρώμη που έδωσε έμφαση στους θεσμούς και το κράτος– προώθησε κυρίως το σκεπτόμενο, πολιτευόμενο, φιλόσοφο άτομο έστω και αν δεν οδηγήθηκε στην έννοια των δικαιωμάτων του ανθρώπου που υπήρξε η προσφορά της Δυτικής Ευρώπης στον σύγχρονο πολιτισμό. Η έφεση προς δράση και στοχασμό, η θετική και ακαταπόνητη αναζήτηση της αλήθειας με τη δύναμη του λογικού, το πρωτείο του λόγου, η έξαρση του μετέχοντος στα κοινά πολίτη γεννήθηκε στην Ελλάδα. Οι τιμώμενες αρετές όπως η σοφία, η ανδρεία, η ευγλωσσία, η φιλόπονη μάθηση, η αυτοκυριαρχία, η στωικότητα και η παρρησία ήσαν αρχαιοελληνικές ατομικές όχι δημόσιες αρετές. Δεν έχουμε στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία έξαρση της πειθαρχίας, της ομαδικότητας, της συμμόρφωσης, της πίστης, της συντριβής και της ταπεινοφροσύνης. Αυτές ήσαν αρετές που καλλιέργησαν οι Σπαρτιάτες οι οποίοι δεν άφησαν κανένα αξιόλογο πνευματικό έργο. Η φιλελεύθερη στάση έρχεται με φυσικό τρόπο σε κάθε άνθρωπο «της Ελληνικής παιδείας μετέχοντος» που έχει αφομοιώσει το «τόλμησον φρονεῖν» του Αισχύλου, το «γνώθι σ' αυτόν» του Σωκράτη και την γενική αρχή «αἰὲν ἀριστεύειν» όπως δεν έρχεται ίσως στον Αιθίοπα, τον Αιγύπτιο, τον Ασύριο

ή τον Πέρση (που θα είχαν αυτοί πια κάθε δικαίωμα να την θεωρήσουν «εισαγόμενη»). Ο ελληνικός πολιτισμός στηρίχθηκε στην ελευθερία, την αισιόδοξη αντίληψη της ζωής και την βαθύτατη εκτίμηση στα εγκόσμια. Για αυτό διεπότισε με τις αξίες του την Αναγέννηση στην Ευρώπη. Ακόμη και η θρησκεία των Αρχαίων ήταν του κόσμου τούτου χωρίς οργανωμένο ιερατείο και χωρίς θεόδοτους κανόνες ηθικής. Οι Αθηναίοι εκπονούσαν τους κώδικες διαβίωσης για τον εαυτό τους, διαλεγόμενοι, στοχαζόμενοι και φιλοκαλούντες μετ' ευτέλειας χωρίς τον μονοπαγή λογισμό της μεγάλης συνοχής που επιβάλλει ομοιομορφία και καθυπόταξη στους σκοπούς του ιερατείου ή του Μονάρχη.

Έκτοτε οι Έλληνες μνημονεύονται συχνά δίπλα στους Εβραίους ως παραδείγματα λαών που χρησιμοποίησαν την ευφυΐα και την καπατσοσύνη για να επιβιώσουν κάτω από συχνά δύσκολες συνθήκες. Η έννοια του «πετυχημένου», η εκπληκτική κοινωνική κινητικότητα, η λαχτάρα για βελτίωση διαποτίζει ακόμα και σήμερα τις ελληνικές οικογένειες. Κατά τον Α. Ανδριανόπουλο (*Βήμα*, 29-09-87) η ανεξάρτητη καπιταλιστική ανάπτυξη απαιτεί το κατάλληλο «εθνοπολιτικό πλαίσιο αξιών» το οποίο θέλει τον πολίτη «ενεργό πρωταγωνιστή των εξελίξεων». Κατά αυτόν «ο ατομισμός του Έλληνα είναι ένα στοιχείο που έχει για πολλά χρόνια αδικαιολόγητα και αδυσώπητα καταπιεσθεί», ενώ –όπως επισημαίνει– «η Ελληνορθόδοξη παράδοση αποδέχεται την επιχειρηματική δραστηριότητα και ευλογεί τις επιτυχίες». Αυτό που απαιτείται στην Ελλάδα –καταλήγει ο κ. Ανδριανόπουλος– «είναι η ξεκάθαρη υιοθεσία μιας τέτοιας πορείας με μέτρα που θα επιβραβεύουν την πρωτοβουλία».

Το βάρος της αποδείξεως ότι οι Έλληνες δεν είναι πλασμένοι να είναι ελεύθεροι ούτε βεβαίως φιλελεύθεροι και για αυτό αποζητούν ποδηγέτηση και κρατική προστασία, το έχουν αυτοί που προβαίνουν σε τέτοιους ισχυρισμούς. Είναι δε τουλάχιστον περίεργη η επιμονή εκείνων που λένε –γενικεύοντας– ότι ο φιλελευθερισμός ταιριάζει μόνο σε διαμαρτυρόμενους Αγγλοσάξωνες και ότι εμείς οι θερμοί μεσογειακοί ορθόδοξοι Έλληνες είμαστε τάχα από «άλλη πάστα», θέλουμε θαλπωρή, ισοπέδωση και Κράτος-τροφό. Περίεργη, διότι σήμερα υπάρχουν εκατομμύρια Έλληνες που ζουν και τα καταφέρνουν θαυμάσια σε φιλελεύθερες χώρες, χωρίς βοήθεια, χωρίς να ξέρουν τη γλώσσα και χωρίς τη συμπαράσταση της κοινότητας, συγγενών, φίλων και γνωστών, πόσο μάλλον του κράτους που δεν είναι απλώς ουδέτερο για όλους αλλά είναι για αυτούς ειδικώς ξένο, μακρινό, απρόσωπο. Ο Τσουκαλός περιγράφει την επιτυχία των Ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ που επέδειξαν μια «εντυπωσιακή κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα».¹ Διαπιστώνει ότι οι Έλληνες μετανάστες που αποβιβάζονταν πριν από τον πόλεμο στη Ν. Υόρκη ήσαν αντικειμενικά προλετάριοι, «δίχως κεφάλαιο –λέει– δεν είχαν να πουλήσουν στον ακμάζοντα αμερικανικό καπιταλισμό άλλο από την εργατική

¹ Κωνσταντίνος Τσουκαλός, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, 4η έκδ., Αθήνα 1985, σ. 150-159.

τους δύναμη». Οι περισσότεροι –τεκμηριώνει– ξεκίνησαν ως χειρώνακτες και γρήγορα πέρασαν στη μικροαστική τάξη, προσαρμοζόμενοι στις συνθήκες και εκμεταλλευόμενοι τις ευκαιρίες. Κανείς πάντως δεν τους βοήθησε. Η καπιταλιστική «ζούγκλα», δηλαδή ο σύννομος ανταγωνισμός, τους βγήκε σε καλό. Την άποψη αυτή αναπτύσσει και ο Ανδριανόπουλος.² Ο Έλληνας του εξωτερικού, λέει, «γνωρίζει πως είναι απομονωμένος, χωρίς γνωριμίες, διασυνδέσεις και η επιβίωση του εξαρτάται μόνο από την προσωπική του αφοσίωση στη σωστή και έντιμη δουλειά». Το αποτέλεσμα: στρώνεται στη δουλειά και αποδίδει ακριβώς όπως ο Κινέζος ή ο Ινδός μετανάστης που επίσης προκόβουν όταν βρεθούν σε ελεύθερο περιβάλλον. Το πρόβλημα στην Ελλάδα είναι ότι ο ικανός συχνά παρεμποδίζεται να επιτύχει ενώ ο αποτυχημένος δεν το βάζει κάτω και ζητά να σιτισθεί χατηρικώς στο κρατικό πρυτανείο εις βάρος των παραγωγικώς εργαζομένων.

Όταν λοιπόν τόσοι συμπατριώτες μας στο εξωτερικό έχουν αποδείξει ότι το φιλελεύθερο σύστημα τους ταιριάζει, δεν θα ήταν καλή ιδέα αντί να εξάγουμε ανθρώπους σε φιλελεύθερες πολιτείες να εισαγάγουμε στη δική μας χώρα τις φιλελεύθερες ιδέες που ήσαν άλλωστε δικές μας κάποτε; Στο κάτω-κάτω δεν έχει σημασία αν μια ιδέα είναι εισαγόμενη ή ξενοφερμένη αλλά μόνο αν είναι σωστή ή λανθασμένη. Άλλωστε, ούτε ο σοσιαλισμός είναι εγχώριας παραγωγής. Η Ελλάδα παραείναι μικρή για να αξιώσει να γεννά αυτοχθόνως ό,τι το καινούργιο εμφανίζεται στον πλανήτη, απορρίπτοντας όλα τα άλλα ως εισαγόμενα. Η χώρα μας παράγει το 0,3% του παγκοσμίου προϊόντος, καταλαμβάνει το 0,1% της επιφανείας της γης και έχει το 0,225 του παγκοσμίου πληθυσμού. Αν υψώσει ιδεολογικά τείχη για να κρατήσει εκτός των συνόρων τις νέες ιδέες θα αυτοαπομονωθεί τελείως, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει πια ποτέ να επηρεάσει και άλλους με τις δικές της νέες ιδέες, όπως έκανε στο παρελθόν. Ο μύθος της μικράς αλλά εντίμου Ψωροκώσταινας που δεν έχει να μάθει τίποτε από κανέναν και όπου τα πάντα είναι εξ υπαρχής καταδικασμένα να μην αλλάξουν ποτέ, δεν είναι λογικό να εμπνέει τους κατοίκους μιας μικρής χώρας της ΕΟΚ ενόψει του 1993.

Η νεοελληνική παράδοση, άλλωστε, διατηρείται και ενισχύεται εφόσον αντιπαράτίθεται σε άλλα πρότυπα. Όσοι επιμένουν στα «πάτρια», το παλιό κοινοτικό σύστημα, τη φουστανέλα, την Ορθοδοξία και τα μοναστήρια όπως ο Ράμφος, ο Γιανναράς και ο Ζουράρις, βρίσκουν σε μια φιλελεύθερη κοινωνία νέους τρόπους να υπερασπίζονται την παράδοση, να γράφουν βιβλία και να διαδίδουν τις αρχές τους ακριβώς διότι υπάρχει ελεύθερη κίνηση ιδεών και σύγκριση προτύπων. Ο ακραίος μυστικισμός όπως και η καθαρή ποίηση απολήγουν στη σιωπή, μόνο η διάθεση εξαπλώσεως του «καλού μηνύματος» του Ευαγγελίου γεννά νέες ιδέες μέσω του διαλόγου που προηγείται παντός προσηλυτισμού. Άλλωστε, όλες οι νέες ιδέες που απέκτησαν κάποια στιγμή

² Ανδρέας Ανδριανόπουλος, *Αυτός είναι ο φιλελευθερισμός*, Libro, Αθήνα 1988, σ. 172.

παγκοσμιότητα κατηγορήθηκαν στην αρχή ως «εισαγόμενες». Τούτο αφορά τον Χριστιανισμό, τις ιδέες της Αμερικανικής και Γαλλικής Επανάστασεως, ακόμη και τη θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν που κατηγορήθηκε στη ναζιστική Γερμανία ως «Εβραϊκή σκευωρία». Ο Ιμάμης Χομεϊνί κατηγορούσε ως την τελευταία του πνοή τον Αριστοτέλη για τις «ξενόφερτες ιδέες περί δημοκρατίας», οι οποίες επηρέαζαν ακόμη δυσμενώς ορισμένους συμπατριώτες του δεκαεπτά ολόκληρους αιώνες μετά την κατάληψη της Περσίας από τον Μέγα Αλέξανδρο. Ο προστατευτισμός στον τομέα των πνευματικών προϊόντων είναι καταστρεπτικότερος από τον προστατευτισμό στον τομέα των υλικών αγαθών, καθώς ματαιώνει ακόμη και τη δυνατότητα εκσυγχρονισμού.

Μια ειδική μορφή αντιφιλελευθερισμού που βρίσκει απήχηση κυρίως σε κύκλους διανοουμένων και δημοσιογράφων, δεν είναι ούτε αριστερά ούτε δεξιά, ούτε χριστιανορθόδοξη αλλά προσβλέπει σε έναν ελληνικό ή πάντως Βαλκανικό «τρίτο δρόμο» και εδράζεται στην «κοινότητα». Ως κεντρική φυσιογνωμία αυτού του κινήματος προβλήθηκε ο Κωνσταντίνος Καραβίδας, τμηματάρχης επί 25 χρόνια της Αγροτικής Τράπεζας, συγγραφέας πολυγραφοτάτος και αγροτιστής του μεσοπολέμου του οποίου το έργο επανεκδόθηκε, σχολιάσθηκε ποικιλοτρόπως, απετέλεσε αντικείμενο μελετών και αναλύσεων που εκδόθηκαν σε τόμο (από τον οποίο έχουν ληφθεί τα στοιχεία και τα παραθέματα που ακολουθούν).³ Ο Κοινοτισμός του Καραβίδα, όνειρο, πρότυπο αλλά και υπαρκτή κατ' αυτόν πραγματικότητα στην Ελλάδα, ερείδεται στο πρωτείο των διαπροσωπικών σχέσεων και την αρμονία που αυτές εξασφαλίζουν, όταν οι Έλληνες ζουν σε μικρές αγροτικές κοινότητες όπου όλοι γνωρίζονται μεταξύ τους, η εργασία δεν είναι ιδιαιτέρως εξειδικευμένη, ο κοινωνικός έλεγχος της ομοιογενούς παραδοσιακής μικροκοινωνίας είναι άμεσος και τα ίδια τα άτομα, παραγωγοί ταυτόχρονα και καταναλωτές, βρίσκονται σε ισόρροπη σχέση μεταξύ τους, όχι όπως συμβαίνει στον καπιταλισμό με την αποχαλινωμένη παραγωγή-για-την-αγορά και την ξέφρενη κατανάλωση. Ο κοινοτισμός είναι για τον Καραβίδα η «θετική σύνταξη της αναρχούμενης μικροαστικής μας ζούγκλας» διότι βασίζεται στο «σύστημα το συντροφικόν» το οποίο «γενεαλογείται από τον εξελικτικά δεδομένον σχηματισμό της Πατριάς». Η σχετικώς πρόσφατη αναβίωση του οράματος του Καραβίδα εξηγείται, ως ένα σημείο, από την εχθρότητα με την οποία αντιμετωπίζει την αγορά αυτός ο τριτοδρομικός Νεοέλληνας στοχαστής του μεσοπολέμου. Η μικρή χωρική οικογένεια, που αποτελεί το θεμέλιο του συστήματός του, καλλιεργεί τα χωράφια της στο πλαίσιο μιας οιονεί φυσικής οικονομίας, χωρίς τα δαιμόνια της ανταγωνιστικότητας και της πάσης θυσίας κερδοφορίας. Η αυτάρκεια αυτή γοητεύει τον Μουζέλη ο οποίος προλογίζοντας έργο του Καραβίδα εκφράζει τον θαυμασμό του για την πατριά

³ Μαρία Κομνηνού & Ευθύμιος Παπαταξιάρχης επιμ.-εισ., *Κοινότητα, κοινωνία και ιδεολογία: ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματική των κοινωνικών επιστημών*, Εταιρεία Κοινοτικών Μελετών «Κ. Καραβίδας» και Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990.

«... που μπορεί εύκολα να λειτουργήσει χωρίς να έχει σχεδόν καμιά σχέση με την αγορά».

Το κλειστό αυτό σύστημα αγροτικού κοινοτισμού στο οποίο ο Καραβίδας στήριξε όλη την αναμορφωτική του προσπάθεια προστατεύει τους ανθρώπους από «τας δολεράς ευκολίας του επιπόλαιου εκχρηματισμού» αλλά υφίσταται ισχυρές εξωκοινοτικές πιέσεις εκ των οποίων η δημογραφική και η επιδίωξη αυξήσεως του εισοδήματος με ορθολογικότερη αξιοποίηση της γης είναι οι σημαντικότερες. Τελικώς, η πατριά δεν αντέχει στη διείσδυση του καπιταλισμού και διαλύεται. Τούτο δέχεται ο ίδιος ο Καραβίδας, περιγράφοντας πώς ο αρχηγός της χωρικής οικογένειας που εγκαταλείπει τον «Κοινοτισμό», «έκανε το μοιραίο βήμα κατόπιν σκληρών δοκιμασιών, αφού εχρέωσε την περιουσία του, αφού έγινε κατά σειρά ζωοκλόπος, ληστής, αγωγιάτης, αγροφύλακας, κοινοτικός κλητήρας, πρόεδρος της κοινότητας... και υπέρ πάντων χείριστον αφού έγινε ψηφοφόρος διαπραγματευόμενος την ψήφο του με τους κομματάρχες... αφού τέλος έγινε δικηγόρος... έλαβε τέλος το δρόμο της Αμερικής προς αναζήτηση ρευστού χρήματος». Το χρήμα παίζει σπουδαίο ρόλο στη δαιμονολογία αυτού του αγροτιστή. Η κοινότητα διαλύεται τελικώς, όχι λόγω της κακοποιού δράσεως οιοδήποτε αλλά εκ των έσω. Αυτή καθ' εαυτή η έννοια της «κοινότητας» στη σκέψη του Καραβίδα εξυμνείται μάλλον παρά αναλύεται. Το τοπικό ταυτίζεται έτσι με το κοινό, ενώ η συμβίωση στον ίδιο περιχαρακωμένο χώρο νοείται ως γενεσιουργός αλληλεγγύης και ασπίδα κατά πάσης αντιπαλότητας και ανταγωνισμού. Τούτο είναι περίεργο, διότι και ο ίδιος ο Καραβίδας δεν μοιάζει να είναι καθόλου βέβαιος για τον εγγενώς ηθικοπλαστικό χαρακτήρα της κοινότητας. Έτσι προτείνει μέτρα «κοινωφελούς εκβιασμού» όπως τα ονομάζει για να *επιβληθεί* η συντροφικότητα (που δεν φαίνεται να γεννάται αυθορμήτως σε αυτή τη μικρή κοινωνία) στα οποία περιλαμβάνεται και η διαπόμπευση. Δεν διστάζει να κοσμήσει το εξώφυλλο του βιβλίου του «Η τοπική αυτοδιοίκησης» με ένα μαστίγιο. Είναι γνωστό εξάλλου από την κοινωνιολογική και ανθρωπολογική έρευνα ότι οι αγροτικές μικροκοινωνίες όπως και οι πρωτόγονες φυλές, διέπονται από ποικίλα «ταμπού» που καταπιέζουν όχι μόνο τα ετερόδοξα άτομα αλλά και τις γυναίκες, μισούν τους ξένους με τους οποίους «δεν κάνουν χωριό» και αναπτύσσουν συχνά στους κόλπους τους σχέσεις πατρωνείας. Το μεγάλο κύμα αστυφιλίας στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο δεν είχε μόνο οικονομικά αλλά και πολιτισμικά αίτια. Αυτές οι διαπιστώσεις δεν αγγίζουν τον Καραβίδα.

Πιο σοβαρές ίσως είναι οι θεωρητικές προεκτάσεις του «ελληνικού κοινοτισμού». Για τον Καραβίδα η ελευθερία είναι «δυναμική, θετική και σχετική... δεν είναι να μείνει μετέωρη μέσα στα ασύλληπτα φαντάσματα όπου κατέληξαν οι προκηρύξεις της Γαλλικής επανάστασης. Δεν πρέπει να μείνει η κενή λέξη με την οποία αυθυποβάλλεται ο τόσο άρριζος εδώ, και για το παραμικρό αναρμόδιος, δικηγορικός κοινοβουλευτισμός μας». Τα βιβλία του καταγγέλλουν συχνά με βίαιο τρόπο τον κοινοβουλευτισμό και περιέχουν πλήθος ιδέες για να περιορισθεί η κοινωνική κινητικότητα, να επιβληθεί η

«κοινοτική πολιτεία», να περνάνε οι επενδύσεις από το «λαγαρό... διυλιστήριο της κοινότητας που και το κανονικό και δίκαιο σχηματισμό των κεφαλαίων θα υποβοηθεί και τα άτομα θα διαμορφώνει και θα τα πελεκάει και θα τα παιδαγωγεί με μια λέξη». Προχωρώντας πέρα από μια απλή φραστική καταγγελία του κοινοβουλευτισμού, υποστηρίζει ότι είναι «εξοβελιστέα η διάταξη του Συντάγματός μας η οποία αναγνωρίζει ως ελεύθερον το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι». Κατά τον ιδιότυπο αυτό στοχαστή, «το μόνο υγιές... που πρέπει να ορισθεί ως αρμοδιότης του Κράτους εις το Σύνταγμα είναι η ανάληψις της... Κοινοτικής Ευθύνης εις τρόπον ώστε αι μεν συνελεύσεις και αι εταιρείαι, αι εν ονόματι της Κοινότητος κινούμεναι, να είναι πάσαι ελεύθεραι χωρίς να έχουν ανάγκην συνταγματικής... εγγυήσεως –αι δε έξω της υπευθύνου Κοινότητος, εν ονόματι του ατόμου ή ομάδος ατόμων, βαίνουν να μην είναι ούτε νοηταί καν». Ο Καραβίδας έχει ως ελαφρυντικό ότι στοχάσθηκε και έγραψε μέσα στο βαρύ, το ασφυκτικό κλίμα του μεσοπολεμικού αντιφιλελευθερισμού, αντικοινοβουλευτισμού και αντικαπιταλισμού. Άλλωστε, δεν είναι ο μόνος. Την εποχή εκείνη ο Τερζάκης θεωρεί οριστικώς χρεοκοπημένο τον φιλελευθερισμό ενώ ο φιλελεύθερος Θεοτοκάς εκφράζεται με κάποιο θαυμασμό για τον Μουσσολίνι ο οποίος «δημιούργησε στη συνείδηση του κόσμου μια πολύ διαφορετική αντίληψη για τη ζωτικότητα και τις δυνατότητες των μεσημβρινών λαών».⁴ Αυτό που προξενεί κατάπληξη είναι ο όψιμος θαυμασμός για τον Καραβίδα συγχρόνων κοινωνιολόγων όπως ο Μουζέλης. Ο Βεργόπουλος φθάνει μάλιστα και να τον επαινεί διότι προωθεί τις ιδέες «για ανάπτυξη της κοινωνίας έξω από το Κράτος», οι οποίες κατ' αυτόν εμφανίσθηκαν «εντυπωσιακά με το κίνημα του Μαΐου 1968».

Η ενασχόληση τόσων λογίων και της Αγροτικής Τράπεζας με τον Καραβίδα υπογραμμίζει ακόμη περισσότερο την έλλειψη αντιστοίχων προσπαθειών για προβολή και ανάδειξη των ριζών του ελληνικού φιλελευθερισμού. Το κύριο βάρος έχει πέσει στον Ανδριανόπουλο ο οποίος έχει επιτέλους και πρακτικό πολιτικό έργο να επιτελέσει. Αυτό που θα χρειαζόταν σήμερα για να αποκτήσει τη δική της δυναμική η φιλελεύθερη επανάσταση συνειδήσεων είναι πρώτα-πρώτα μια συστηματική ανίχνευση και καταγραφή των φιλελευθέρων ιδεών στη νεότερη Ελλάδα. Έργο ιστορικού και υπομονητικού ερευνητή, είναι βέβαιο ότι αυτό θα δει κάποτε το φως της ημέρας. Ξεκινώντας από τον φιλελεύθερο πυρήνα των ιδεών του Ρήγα, της Ελληνικής Νομαρχίας, του Κοραή, του Σολωμού, του Κάλβου, του Αλέξανδρου Πάλλη, ο φιλελεύθερος λόγιος του μέλλοντος θα πρέπει κάποτε να ερευνήσει και τη νεοελληνική αντίληψη περί ελευθερίας του ατόμου (όχι των Ελλήνων, ούτε του Γένους) μακριά από την ανιαρή και στείρα αναζήτηση της ελληνικής ταυτότητας και χωρίς ιδιαίτερη ενασχόληση με το «γλωσσικό».

⁴ Γ. Θεοτοκάς, «Υπάρχει κάτι σάπιο στην Ελλάδα», περ. *Ιδέα*, τόμ. 2ος, τχ. 10, Οκτώβριος 1933, σ. 199-201.

Θα πρέπει να διερευνηθεί πώς εξηγείται ότι οι Έλληνες που αγαπούν ως άτομα γενικώς το χρήμα (ακόμη και το κέρδος) το εχθρεύονται ως ψηφοφόροι αναγκάζοντας τους λαϊκιστές πολιτικούς τους να υμνούν το «λαό», τους «ανθρώπους του μόχθου», μνημονεύοντας ενίοτε εν παρόδω τους «νοικοκυραίους» (που είναι συντηρητικό εννοιολόγημα και δεν καλύπτει επιχειρηματίες) και να καταφέρονται κατά της «ολιγαρχίας», των «εκμεταλλευτών» και του «υπερκέρδους».

Πρέπει κάποτε να εξηγηθεί πώς δημιουργείται στην Ελλάδα ένα σύστημα αξιών όπου η επιτυχία (των άλλων) είναι εξ υπαρχής ύποπτη, πιθανώς ενδεικτική λαθροχειρίας, κλοπής ή ευνοίας και όπου η λέξη ελευθερία έχει πλήρως διαχωρισθεί από την οικονομία της αγοράς. Τούτο είναι ιδιαίτερα εμφανές στα κείμενα ορισμένων πολιτικών σχολιαστών. Κάθε προσπάθεια περιορισμού της ελευθερίας της σκέψης, της ελευθεροτυπίας, κάθε προσβολή του ακαδημαϊκού ασύλου προκαλεί ευτυχώς τις έντονες και εύγλωπτες διαμαρτυρίες τους. Ο στραγγαλισμός του επιχειρείν όμως δεν τους ενδιαφέρει καθόλου. Ο έγκριτος δημοσιογράφος Γ. Βότσης εξηγείται – ορθότατα– από τις στήλες της «Ελευθεροτυπίας» όταν του παρακολουθούν το τηλέφωνο. Η προσπάθεια καθυπόταξης, όμως, του επιχειρηματία στον οποίο ο οιοσδήποτε Παπανδρέου, ή Αρσένης επιχειρεί να επιβάλει τι θα παράγει, πόσα θα πρέπει να επενδύσει, πόσο θα διατιμήσει το προϊόν του, τι μισθό και ημερομίσθιο θα δώσει στο προσωπικό του, πόσους δικαιούται να απολύσει και τελικώς πότε και πώς θα παραδώσει την επιχείρησή του στο «λαό» αφήνουν τον Γ. Βότση ασυγκίνητο. Το γεγονός ότι η ελευθερία δεν τεμαχίζεται σε καλή (για τις διεκδικήσεις των εργατών και των διανοουμένων) και κακή (για τους επιχειρηματίες) αμφισβητείται στη χώρα μας καθημερινά. Ωστόσο, γίνονται βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, ιδίως μετά τη νίκη της Ν.Δ. στις εκλογές του Απριλίου 1990.

Η οικονομία της Ελλάδος που έζησε επί πολλά χρόνια προστατευμένη πίσω από υψηλά δασμολογικά τείχη θα ελευθερωθεί οπωσδήποτε λόγω της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Θεμέλιο της Κοινότητας είναι η αγορά, η κοινή αγορά. Η Ευρώπη των εθνικών κρατών που πολεμούν άλληλα στην οικονομία, όταν δεν το κάνουν στα πεδία των μαχών, ανήκει στο παρελθόν. Με την προϊούσα ελευθέρωση της κινήσεως κεφαλαίων και τη μη δυναμένη πλέον να εμποδισθεί πραγματική (και όχι εικονική) μετατρεψιμότητα της δραχμής, θα αναγκασθεί ακόμη και το κρατικοελεγχόμενο τραπεζικό της σύστημα –κύριος μοχλός για τη λειτουργία της αγοράς– να αναπροσαρμοστεί. Όταν θα μπορούν και οι Έλληνες να έχουν τραπεζικό λογαριασμό στο Λουξεμβούργο όπου θα καταθέτουν τις ελεύθερα μετατρέψιμες δραχμές τους και να ζητάνε δάνειο από μια δανέζικη τράπεζα για να αγοράσουν στην Ιταλία ένα αυτοκίνητο που θα μπορούν να φέρουν αδασολόγητο στην Αθήνα όπως φέρνουν μήλα από το Πήλιο, τυρί φέτα από την Ελασσόνα και κεράσια από τα Βοδενά, δεν θα έχουν μείνει πια πολλά περιθώρια στις ελληνικές κυβερνήσεις να απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος των καταθέσεων –όπως το κάνουν σήμερα– για να χρηματοδοτήσουν τα ελλείμματα που προκαλούν. Ούτε θα

μπορεί κανείς πια να κατηγορεί τον φιλελευθερισμό ως «εισαγόμενο» προϊόν που απειλεί τη βυζαντινή μας ταυτότητα και να ζητά μέτρα προστασίας της ελληνικής παραγωγής αγαθών και ιδεών. Ο ανταγωνισμός θα έχει πια θεσμοθετηθεί σε όλη την κλίμακα των δραστηριοτήτων σε μια Κοινότητα όπου η δύναμη θα μετράται με το μερίδιο της αγοράς που αποκτά ο καθένας και όπου οι συμμαχίες θα υποκατασταθούν από επιχειρηματικές κοινοπραξίες.

Στο ενδιαφέρον άρθρο του με τίτλο «Ανυποψίαστοι και Αυτιστές» (*Βήμα*, 04-11-90) ο Σημίτης επιχειρεί να προειδοποιήσει τους βαθιά νυχτωμένους συμπατριώτες του (κυρίως του ΠΑΣΟΚ) ότι η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση που προχωρεί ακάθεκτη θα σημάνει ότι έως το 1998 θα έχει καταργηθεί η δραχμή και επομένως δεν θα μπορούμε να λύνουμε τα προβλήματα μας υποτιμώντας την κάθε λίγο, ότι η Ελλάδα δεν θα μπορεί να ακολουθεί δική της νομισματική πολιτική, ότι τα επιτόκια θα καθορίζονται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ότι τα ελλείμματα του δημοσίου τομέα όπως και ο δανεισμός, θα ελέγχονται από τα όργανα της Κοινότητας ότι η φορολογία δεν θα μπορεί να νοθεύει τον ανταγωνισμό, ότι οι τιμές θα πρέπει να διατηρούνται σταθερές σε όλη την κοινοτική επικράτεια και ότι η χώρα διέρχεται ήδη ένα μεταβατικό στάδιο που οδηγεί σε αυτήν ακριβώς την κατάσταση. Δεν μένουν δηλαδή πολλά περιθώρια πια στους φιλελευθερομάχους Έλληνες εξ αριστερών και δεξιών να αντισταθούν στο γίγνεσθαι που έχει ήδη αρχίσει. Η μόνη δυνατότητα που έχουν είναι να καθυστερήσουν τις εξελίξεις και να οδηγήσουν τη χώρα στην εξαθλιωμένη απομόνωση της χθεσινής Αλβανίας ή στην υπέροχη απομόνωση της μοναστικής κοινότητας του Άθω.